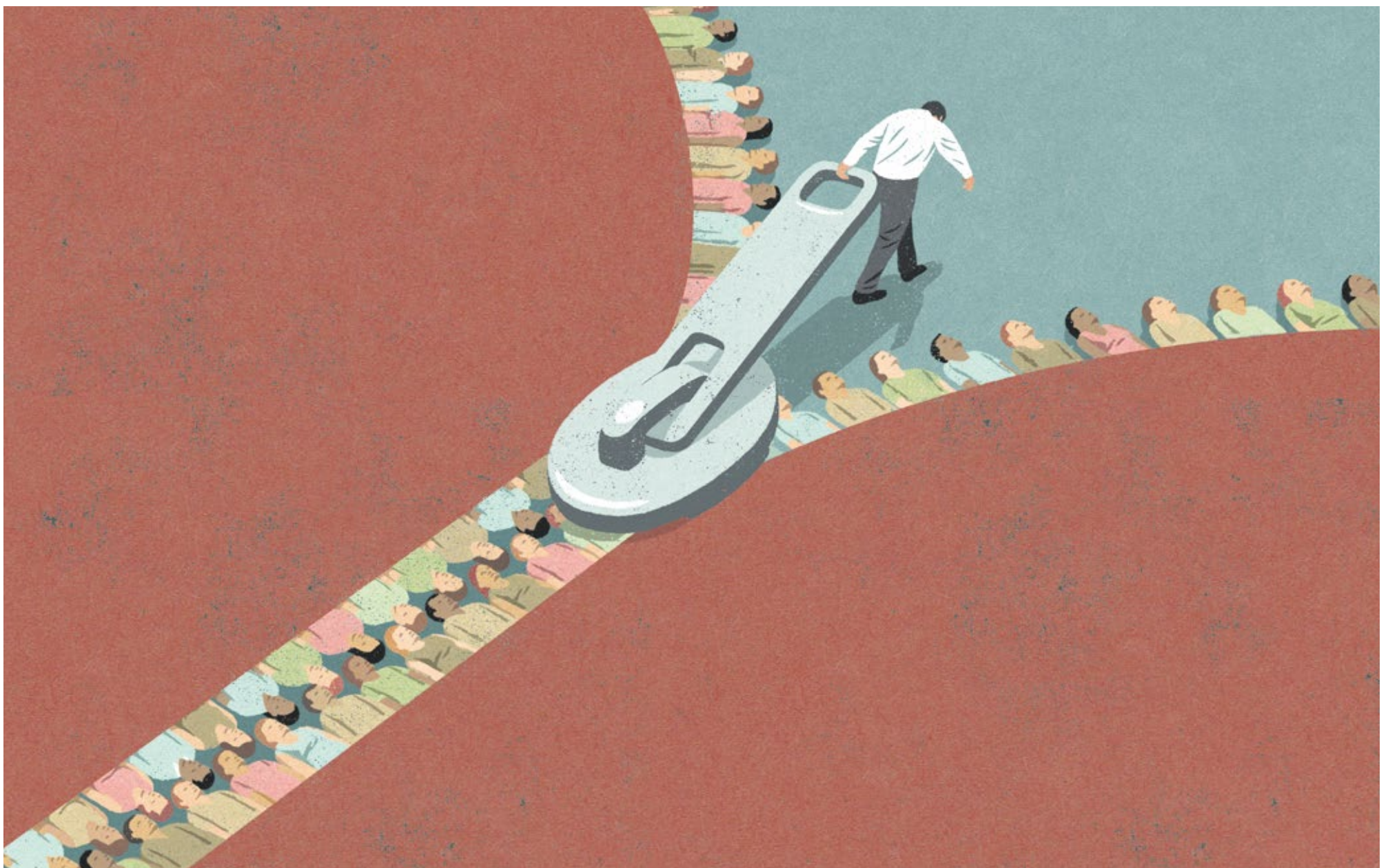


essay

# Als alles mag, heeft niets nog waarde **Hoe de tolerantie zichzelf ondermijnde**

DOOR ERIK HENDRIX

Hoe zijn we op het punt gekomen dat in naam van de tolerantie afwijkende meningen niet getolereerd worden? Filosofen Marin Terpstra en Theo de Wit bieden het gereedschap om grip te krijgen op die vraag – en misschien het publieke debat naar een hoger plan te tillen.



Waar tolerantie ooit was bedoeld om dissident geloof te beschermen, werd ze in de jaren negentig het doel van een kosmopolitische samenleving | Illustratie: John Holcroft - Ikon Images

“Het was zo’n twintig jaar geleden dat wij voor het eerst een zekere intellectuele onrust ervoeren over het begrip tolerantie” schrijven filosofen Marin Terpstra en Theo de Wit in *Waarom tolerantie niet de hoogste waarde kan zijn*. “Eerlijk gezegd hadden we tolerantie voor die tijd altijd een beetje een lui woord gevonden, een net woord voor onverschilligheid of het grootstedelijke langs elkaar heen schuiven in de openbare ruimte.”

## TOLERANTIE WORDT POLEMISCH

Wie zich de jaren negentig herinnert, klinkt dit ongetwijfeld bekend in de oren. Het was het (in ons deel van Europa) rustige decennium na de val van de Sovjet-Unie: de vrije markt en de liberale democratie hadden overwonnen en voor de rest van de wereld leek er nog maar één weg naar de toekomst over.

Maar toen kwam een nieuw decennium, met de aanslagen van 11 september, de Tweede Golfoorlog en de moorden op Pim Fortuyn en Theo van Gogh. Wat het einde van de geschiedenis was genoemd, bleek het begin van een hoofdstuk met heel nieuwe problemen. Opeens was dat ‘luie begrip’ inzet van twee tegenstelde visies: enerzijds het globalisme, dromend van een kosmopolitische samenleving zonder grenzen, en anderzijds het populisme, dat verlies van natio-

nale zelfbeschikking en afbraak van nationale instituties als een bedreiging zag. “Tolerantie wordt een polemische categorie”, schrijven Terpstra en De Wit, “het eerder pacificerend bedoelde tolerantievertoog transformeert tot een vertoog dat scherpe afgrenzingen markeert en zelfs repressie en agressie in naam van de tolerantie legitimeert.”

Het was niet de eerste verandering van het begrip. Het idee van tolerantie is het antwoord op het wegvallen van de vanzelfsprekende hegemonie van één godsdienst; het kind van de religieuze burgeroorlogen in vijftiende- en zestiende-eeuws Europa. Terpstra en De Wit schotelen je een heldere uiteenzetting voor van de traditionele verdeling tussen Kerk en staat in middeleeuws Europa, dat nog grotendeels een religieuze en culturele eenheid was. Toen kwamen Reformatie en Contrareformatie, die van Europa een slagveld maakten. Na jaren vechten bleek tolerantie de enige oplossing voor de onverzoenlijke, maar moegestreden partijen van katholieken en protestanten.

In tegenstelling tot hedendaagse opvattingen, betekende tolerantie toen zeker geen ‘inclusiviteit’. Ja, er was gewetensvrijheid, maar in de Republiek der Nederlanden bleef de gereformeerde Kerk feitelijk de publieke Kerk. De tolerantie voor andersdenkende protestanten en zeker voor katholieken was “minimaal” en



werd vooral “gevoed door het vredespragmatisme van de politieke bestuurders, gesteund door vrijzinnige protestanten”.

De tolerantie jegens de vreemdeling die we tegenwoordig kennen, ontstond pas later. Die begint in de periode van kolonisatie, en de literaire reisverslagen van verlichte schrijvers als Diderot, Montesquieu, Voltaire en Rousseau. De omgang met de (-) primitieve mens - *le bon sauvage*, de ‘goede wilde’ - en de confrontatie met de vreemde cultuur staan hierin centraal. Toch is er nog een belangrijk verschil met het moderne begrip: “Pas in zogeheten (moderne) immigratiesamenlevingen wordt tolerantie door sommigen gepromoveerd tot sleutelcategorie en tot een kosmopolitische utopie.”

Dat is volgens de auteurs ook het moment waarop de tolerantie zichzelf begint te ondermijnen: “Tolerantie is een manier van omgaan met wat voor mensen heilig of onaantastbaar is. Daarom kan tolerantie zelf niet de hoogste waarde van een samenleving zijn. Een hoogste waarde of de werkelijke grondslag van een samenleving (*de archē*) houdt immers in dat er niets boven die waarde of grondslag gaat. Tolerantie als hoogste waarde zou betekenen dat alles getolereerd moet worden, dat alles en dus niets werkelijk van waarde is.”

Je kunt je afvragen of dit niet te voorzichtig geformuleerd is: het lijkt immers verdacht veel op een beschrijving van de huidige situatie. Maar dit ging wellicht te snel. Hoe kwamen we op het punt waarop de tolerantie zichzelf afgeschaft had?

## Tolerantie is een manier om met heilige zaken om te gaan - zoals fundamentalisme een andere manier is om daarmee om te gaan

Wie kijkt naar de moderne samenleving, ziet dat de vreemdeling niet langer te maken heeft met een meerderheidscultuur. Veeleer is ‘vreemdheid’ de normale conditie geworden. De moderne mens leeft in een op alle vlakken pluralistische samenleving: etnisch, religieus en politiek. En op veel plekken – zeker in de grote steden – geldt dat wij zelfs van de levensstijl van onze buurman meestal weinig tot niets weten. Hij is ons letterlijk vreemd.

Volgens Lolle Nauta, politiek filosoof en voormalig partij-ideoloog van de PvdA, is deze pluraliteit van levenswijzen identiek aan wat wij moderniteit noemen. In zijn optiek zijn onze culturele en godsdienstige verschillen slechts kwesties van een individuele levensstijl. Voor Nauta was dit de onvermijdelijke uitkomst van de vooruitgang.

Dat heeft echter wel consequenties voor wie er anders over denkt, stellen Terpstra en De Wit terecht. Want “wie eerst een onontkoombaar vooruitgangsproces heeft vastgesteld, moet de weigering met dit proces mee te bewegen wel als een irrationele vorm van weigerachtigheid beschouwen”.

Je verzetten tegen globalisering en de migratie die daaruit volgt, had volgens de politici van de jaren negentig dan ook geen enkele zin (een stelling die volgens de auteurs trouwens een van de oorzaken van het huidige populisme

is). Langzaam maar zeker groeide de fantasie van Nederland als gidsland, dat zijn eigen vorm van moderniteit wereldwijd zou exporteren – een missionair gidsland dus, met als credo: “We zijn allemaal individuen met voorkeuren die vooral privaat dienen te blijven. De handhaving van die status quo heet tolerantie.”

Maar juist in deze context heft de tolerantie zichzelf op. Als zij “gepromoveerd wordt tot de hoogste waarde van een liberale samenleving of zelfs de naam wordt van de ideale samenleving”, dan bestaat het risico dat “de jacht wordt geopend op al die mensen voor wie tolerantie nog steeds afhankelijk is van een of ander *summum bonum* (hoogste goed)”. Zij kunnen dan – en het klinkt bekend – “in naam van tolerantie vervolgd worden als intolerante traditionalisten, fanatici en fundamentalisten, homofoben, enzovoort”.

Waar tolerantie ooit was bedoeld om dissident geloof en gedrag te beschermen, werd ze in de jaren negentig de *telos*, het doel van een multicultureel burgerschap en een kosmopolitische samenleving. Een verschuiving die mede tot stand kwam doordat politici de term anders gingen gebruiken. “Deze politiek kan tolerant zijn jegens ‘diversiteit’ omdat het zelf als neutraal en universeel poseert en daarom pretendeert de scheidsrechter van culturele en religieuze pluraliteit te zijn.”

De deugd van tolerantie wordt zo ten onrechte losgemaakt van fenomenen als macht en onderwerping. We zijn dan ook niet onvermijdelijk onderweg naar dat vermeende paradijs van alomvattende relativistische verdraagzaamheid. Te veel relativisme kan *intolerantie* oproepen van gelovigen van allerlei slag, religieus of niet: “Tolerantie wordt dan polemisch en agressief. Religieus fundamentalisme of ultraorthodoxie kán een extreem antwoord zijn op de relativistische en subjectivistische houding.”

### EEN GEREEDSCHAPSKIST

Daarmee komen we tot de kern van de zaak: Tolerantie is volgens Terpstra en De Wit ten diepste een manier om met *heilige zaken* om te gaan - zoals fundamentalisme een andere manier is om daarmee om te gaan. Over wat die heilige zaken zijn, of zouden moeten zijn, spreken de auteurs zich verder niet uit, maar dat geeft dit boek juist zijn grote waarde. Het reikt een uitgebreide theoretische gereedschapskist aan waar je zelf mee aan de slag kunt, of je nu moslim of christen bent. “Wij werken in dit boek naar een begrip van tolerantie dat aansluit bij de erkenning van een verscheidenheid aan heilige zaken”, schrijven de twee. Dit is een dienstbaar boek, dat poogt de maatschappelijke discussie naar een hoger niveau te tillen. God weet dat het nodig is. ●



**Marin Terpstra en Theo de Wit,**  
**Waarom tolerantie niet de hoogste**  
**waarde kan zijn. Over de omgang**  
**met heilige zaken**

Uitgeverij: Damon

Pagina's: 304 | € 29,90

ISBN 978 94 63402 46 0